2026-yil
7-son

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI

ILMIY - METODIK

JURNALI

saen.uz

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
7-son

Bosh muharrir:
Shoumarov G‘ayrat Bahromovich, psixologiya fanlari doktori, akademik

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Qodirov Umarali Do‘stqobilovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Mas’ul kotib:
Muqimov Alisher

Texnik muharrir:
Qarshiyev Jamshid Murotaliyevich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.

TAHRIR HAY’ATI:

01.00.00 – FIZIKA-MATEMATIKA FANLARI
Ayupov Shavkat Abdullayevich, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
A’zamov Abdulla, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
Zohidov Erkin A’zamovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

02.00.00 – KIMYO FANLARI
Normaxamatov Nodirali Soxobataliyevich, kimyo fanlar doktori, professor
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, kimyo fanlar doktori, akademik

03.00.00 – BIOLOGIYA FANLARI
Abdurahmonov Ibrohim Yo‘lchiyevich, biologiya fanlari doktori, akademik
Sulaymonov Botirjon Abdushukurovich, biologiya fanlari doktori, akademik

04.00.00 – GEOLOGIYA-MINERALOGIYA FANLARI
Fayziyev Abdulhaq Radjabovich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor
Husanov Sultonboy To‘xtayevich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor

05.00.00 – TEXNIKA FANLARI
Allayev Qahramon Rahimovich, texnika fanlari doktori, akademik
Majidov Inom Urishevich, texnika fanlari doktori, professor
Turobjonov Sadritdin Maxamatdinovich, texnika fanlari doktori, akademik
Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

06.00.00 – QISHLOQ XO‘JALIGI FANLARI
Namozov Shodmon Ergashovich, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, akademik
Shoumarov Hikmat Bahromovich, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, professor

07.00.00 – TARIX FANLARI
Ziyo Azamat Hamid o‘g‘li, tarix fanlari doktori, akademik
Sagdullayev Anatoliy Sagdullayevich, tarix fanlari doktori, akademik
Yusupova Diloram Yunusovna, tarix fanlari doktori, akademik

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI
Abdurahmonov Qalandar Xodjayevich, iqtisod fanlari doktori, akademik
Musayev Behzod Anvarovich, iqtisod fanlari nomzodi
To‘xliyev Nurislom, iqtisod fanlari doktori, akademik
G‘ulomov Saidahror Saidahmedovich, iqtisod fanlari doktori, akademik

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
7-son

09.00.00 – FALSAFA FANLARI
Nazarov Qiyom Normirzayevich, falsafa fanlari doktori, professor
Saifnazarov Ismoil Saifnazarovich, falsafa fanlari doktori, professor

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI
Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor
Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich, filologiya fanlari doktori, akademik
Xidirov Rajab Gulmatovich, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (Tojikiston)

11.00.00 – GEOGRAFIYA FANLARI
Nigmatov Asqar Nigmatullayevich, geografiya fanlari doktori, professor
Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, geografiya fanlari doktori, professor

12.00.00 – YURIDIK FANLAR
Rustamboyev Mirzayusuf Hakimovich, yuridik fanlar doktori, professor
Saidov Akmal Xolmatovich, yuridik fanlar doktori, akademik
Xolmo'minov Jumanazar Toshtemirovich, yuridik fanlar doktori, professor
Qodirov Bobiromon Bekmurodovich, yuridik fanlar doktori, professor

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI
Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, akademik
Ibraimov Xolboy, pedagogika fanlari doktori, akademik
Musurmonova Oynisa, pedagogika fanlari doktori, professor
Umarov Bahrom Norboyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

14.00.00 – TIBBIYOT FANLARI
Akilov Xabibulla Ataullayevich, tibbiyot fanlari doktori, professor
Nazirov Feruz Gafurovich, tibbiyot fanlari doktori, akademik

15.00.00 – FARMATSEVTIKA FANLARI
Abdullabekova Viloyat Nurillabekovna, farmatsevtika fanlari doktori, professor
Tulaganov Abduqodir Abdurahmonovich, farmatsevtika fanlari doktori, professor

16.00.00 – VETERINARIYA FANLARI
Daminov Asadullo Suvonovich, veterinariya fanlari doktori, professor
Jabborov Shuhrat Abdumajidovich, veterinariya fanlari doktori, professor
G'afurov Aktam G'afurovich, veterinariya fanlari doktori, professor

17.00.00 – SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI
Ahmedova Nigora Rahimovna, sanatshunoslik fanlari doktori, professor
Hakimov Akbar Abdullayevich, san'atshunoslik fanlari doktori, akademik

18.00.00 – ARXITEKTURA
Nozilov Dodo Avazovich, arxitektura fanlari doktori, professor
Uralov Axtam Sindarovich, arxitektura fanlari doktori, professor

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI
Abdusamatov Hasanboy Usmonjon o'g'li, psixologiya fanlari doktori, professor
Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Karimova Vasila Mamanosirovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Halimova Mashraboy Vohidovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Lazar Drajeta, psixologiya fanlari doktori, professor, Belgrad, Serbiya

Karpinskiy Konstantin Viktorovich, psixologiya fanlari doktori, professor, Grodno, Belarussiya
Suletbayeva Ella Serikbayevna, psixologiya fanlari doktori, dotsent

22.00.00 – SOTSIOLOGIYA FANLARI
Bekmurodov Mansur Bobomurodovich, sotsiologiya fanlari doktori, professor
Toshmuhamedova Dilorom Gafurdjanovna, sotsiologiya fanlari doktori

23.00.00 – SIYOSIY FANLAR
Fayzullayev Alisher Omonullayevich, siyosiy fanlar doktori, professor
Hasanov Otabek Abdurashidovich, siyosiy fanlar doktori
Paxrutdinov Shukritdin Ilyasovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Omonov Baxtiyor Axtamovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Quronboyev Qahramon Qo'chqorovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Avazov Komil Xolliyevich, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori

24.00.00 – ISLOMSHUNOSLIK FANLARI
Ibrohimov Ne'matulla, filologiya fanlari doktori, akademik
Islomov Zohidjon Mahmudovich, filologiya fanlari doktori, professor

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI JURNALI
2026-yil 7-son

UDK: 159.922.8:331.54

O‘SMIRLARDA MUSTAQIL KASB TANLASHGA TA’SIR ETUVCHI SHAXSIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Bashirov Botirbek Abduvohobovich,
O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Qurilish va uy-joy kommunal xo‘jaligi sohasida nazorat qilish inspeksiyasi Inson resurslarini rivojlantirish va boshqarish bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘smirlarning mustaqil kasb tanlashiga ta’sir etuvchi shaxsiy-psixologik omillar nazariy-tahliliy jihatdan yoritilgan. Kasbiy qaror qabul qilishda o‘ziga samaradorlik, motivatsiya, kasbiy qiziqishlar, shaxs xususiyatlari, kasbiy identifikatsiya hamda kasbiy xavotirning o‘rni ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi. Tahlil natijalari mustaqil kasb tanlashni tashqi ta’sirlardan butunlay xoli qaror sifatida emas, balki o‘smirning o‘z imkoniyatlarini anglash, kasbiy axborotni izlash, muqobil variantlarni solishtirish va yakuniy qaror uchun mas’uliyatni qabul qilish qobiliyati sifatida tushunish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: o‘smir, kasb tanlash, mustaqil kasbiy tanlov, shaxsiy-psixologik omillar, o‘ziga samaradorlik, motivatsiya, kasbiy qiziqish, shaxs xususiyatlari, kasbiy identifikatsiya, kasbiy xavotir.

ЛИЧНОСТНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ВЫБОР ПРОФЕССИИ ПОДРОСТКАМИ

Аннотация. В статье рассматриваются личностно-психологические факторы, влияющие на самостоятельный выбор профессии подростками. На основе научных источников анализируется роль самоэффективности в принятии карьерных решений, мотивации, профессиональных интересов, личностных особенностей, профессиональной идентичности и карьерной тревожности. Результаты показывают, что самостоятельность профессионального выбора целесообразно понимать не как полную изоляцию подростка от внешнего влияния, а как способность осознавать собственные возможности, искать профессиональную информацию, сопоставлять альтернативы и принимать ответственность за окончательное решение.

Ключевые слова: подросток, выбор профессии, самостоятельный профессиональный выбор, личностно-психологические факторы, самоэффективность, мотивация, профессиональные интересы, личностные особенности, профессиональная идентичность, карьерная тревожность.

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
7-son

PERSONAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS INFLUENCING ADOLESCENTS' INDEPENDENT CAREER CHOICE

Abstract. The article examines personal and psychological factors influencing adolescents' independent career choice. Drawing on scientific literature, it analyzes career decision-making self-efficacy, motivation, vocational interests, personality traits, vocational identity, and career anxiety. The findings suggest that independent career choice should not be understood as a decision made in complete isolation from external influence. Rather, it reflects an adolescent's ability to understand personal capacities, seek career information, compare alternatives, and assume responsibility for the final decision.

Keywords: adolescent, career choice, independent career choice, personal and psychological factors, self-efficacy, motivation, vocational interests, personality traits, vocational identity, career anxiety.

O‘smirlik davri shaxs hayotida kelajak bilan bog‘liq muhim qarorlar qabul qilinadigan va kasbiy yo‘nalish shakllanadigan eng mas’uliyatli bosqichlardan biridir. Aynan shu davrda o‘quvchi ta’lim yo‘nalishi, kasb tanlovi va kelgusidagi mehnat faoliyati haqida ongli ravishda o‘ylay boshlaydi. Biroq kasb tanlash faqat mavjud kasblar orasidan birini tanlash jarayoni emas. Bu murakkab psixologik jarayon bo‘lib, unda o‘smir o‘zining qiziqishlari, qobiliyatlari, shaxsiy xususiyatlari, qadriyatlari va imkoniyatlarini tanlanayotgan kasbning talablari bilan qiyoslaydi. Shu sababli kasbiy tanlovni shaxsning ichki psixologik resurslari va individual xususiyatlaridan ajratgan holda o‘rganish mumkin emas.

Kasb tanlash muammosi psixologiya fanida turli nazariy yondashuvlar doirasida keng tadqiq etilgan. A. Banduraning o‘ziga samaradorlik (self-efficacy) konsepsiyasiga ko‘ra, shaxsning muayyan vazifani muvaffaqiyatli bajara olishiga bo‘lgan ishonchi uning faoliyatni boshlashi, unga sarflaydigan sa’y-harakati hamda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yengib o‘tishdagi qat’iyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [1]. Ushbu nazariya kasbiy qaror qabul qilish jarayonini tushuntirishda ham muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Agar o‘smir kasbiy ma’lumotlarni izlash, muqobil variantlarni tahlil qilish yoki mustaqil qaror qabul qilishga o‘zini qodir deb hisoblamasa, u kasbiy tanlovni kechiktirishi yoki boshqalarning fikriga haddan tashqari tayanishi mumkin.

R. W. Lent, S. D. Brown va G. Hackett tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-kognitiv kasbiy rivojlanish nazariyasida kasbiy qiziqishlar, kasbiy tanlov va faoliyat natijalari o‘zaro bog‘liq tizim sifatida talqin etiladi. Mazkur modelga ko‘ra, o‘ziga samaradorlik, kutilayotgan natijalar va shaxsiy maqsadlar kasbiy xulq-atvorni

belgilovchi asosiy kognitiv omillar hisoblanadi [2]. Shu bilan birga, nazariyada oila muhiti, ta'lim tizimi va ijtimoiy sharoitlarning o'smirning kasbiy rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'siri ham alohida ta'kidlanadi. Ushbu omillar kasbiy faollikni rag'batlantirishi yoki, aksincha, uning rivojlanishini cheklashi mumkin.

J. L. Hollandning tipologik yondashuvi esa shaxsning qiziqishlari bilan kasbiy muhit o'rtasidagi moslikka asoslanadi. Muallif realistik, intellektual (tadqiqotchilik), artistik, ijtimoiy, tadbirkorlik va konvensional tiplarni ajratib ko'rsatadi [3]. Ushbu tipologiya o'smirga muayyan kasbni tavsiya etishdan ko'ra, uning qaysi faoliyat turi va mehnat muhitiga ko'proq moyilligini aniqlash imkonini beradi. Shu jihatdan Holland modeli kasbiy yo'naltirish amaliyotida samarali psixodiagnostik vositalardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Nazariy manbalar tahlili asosida o'smirlarning kasbiy tanloviga ta'sir etuvchi omillar bir necha asosiy yo'nalishlarga ajratildi. Ulardan eng muhimlaridan biri kasbiy qaror qabul qilishga doir o'ziga samaradorlikdir. Mazkur tushuncha o'smirning kasbiy ma'lumotlarni izlash, o'z imkoniyatlarini real baholash, kasbiy maqsadlarni belgilash, muqobil variantlarni tahlil qilish va yakuniy qarorni mustaqil qabul qilishga bo'lgan ishonchini ifodalaydi. Uni umumiy o'ziga ishonch bilan aynanlashtirish to'g'ri emas. Chunki o'quvchi kundalik hayotda faol, tashabbuskor va o'ziga ishongan bo'lishi mumkin, biroq kasbiy tanlov masalasida ikkilanishi yoki o'z imkoniyatlariga shubha bilan qarashi ehtimoldan xoli emas. Shu bois kasbiy qaror qabul qilishga doir o'ziga samaradorlikni kasbiy rivojlanishning mustaqil psixologik omili sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

G. V. Gushue va hammualliflari 72 nafar yuqori sinf o'quvchisi ishtirokida o'tkazgan tadqiqotda kasbiy qaror qabul qilishga doir o'ziga samaradorlik darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilarda kasbiy "Men" konsepsiyasi aniqroq shakllanganligi hamda kasbiy izlanish faolligi yuqoriroq ekanligini aniqlaganlar [4]. Shuningdek, I. Gianakos tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, kasbiy tanlov bo'yicha qat'iy qarorga kelgan yoki bir nechta kasbiy variantni faol o'rganayotgan respondentlarda kasbiy qaror qabul qilishga doir o'ziga samaradorlik darajasi an'anaviy yoki beqaror tanlov strategiyasiga ega respondentlarga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lgan [5]. Mazkur natijalar o'smirning kasbiy mustaqilligini faqat ma'lum bir kasbni tanlay olishi bilan emas, balki kasbiy axborotni izlash, muqobil variantlarni tahlil qilish, zarur hollarda dastlabki qarorni qayta ko'rib chiqish va ongli tanlovni amalga oshirish qobiliyati bilan ham baholash lozimligini ko'rsatadi.

Kasbiy tanlovga ta'sir etuvchi muhim omillardan yana biri motivatsiyaning mazmunidir. O'smirning kasbni qanday sabab va maqsadlar asosida tanlashi uning

qarorining barqarorligi hamda shaxsiy mazmunini belgilaydi. Faoliyat mazmuniga qiziqish, o‘zini rivojlantirish ehtiyoji va shaxsiy maqsadlarga tayangan ichki motivatsiya asosidagi tanlov tashqi bosim, ijtimoiy stereotiplar yoki kasb nufuziga asoslangan tanlovdan psixologik jihatdan sezilarli farq qiladi.

R. Mbanga, C. F. Ratelle va S. Duchesne 384 nafar o‘quvchi ishtirokida to‘rt yil davomida o‘tkazgan longityud tadqiqotida kasbiy ikkilanishning to‘rtta rivojlanish trayektoriyasini aniqlaganlar [6]. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ishtirokchilarning 55 foizida kasbiy ikkilanish past va barqaror darajada saqlangan bo‘lsa, 22 foizida o‘rtacha yuqori va barqaror, 10 foizida o‘zgaruvchan, 13 foizida esa davriy ravishda kuchayib boruvchi surunkali-intermittent trayektoriya kuzatilgan. Mualliflar kasbiy ikkilanish ichki motivatsiya va identifikatsiyalashgan boshqaruv bilan salbiy, tashqi boshqaruv hamda amotivatsiya bilan esa ijobiy bog‘liqlikka ega ekanligini ta’kidlaydilar. Ushbu natijalar kasb tanlash jarayonidagi ikkilanish barcha o‘smirlarda bir xil kechmasligini, uning individual psixologik xususiyatlar va motivatsion omillar bilan belgilanishini ko‘rsatadi.

Kasbiy qiziqish hamda shaxs va kasbiy muhit o‘rtasidagi moslik kasbiy tanlovning muhim psixologik omillaridan biridir. J. L. Holland tipologiyasiga ko‘ra, shaxsning qaysi faoliyat turiga moyilligi, qanday vazifalarni bajarishdan qoniqish olishi va qaysi mehnat muhitida o‘z salohiyatini to‘liq namoyon eta olishi kasbiy yo‘nalishni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, insonlar bilan ishlash, ularga yordam berish va muloqotga yuqori qiziqish ijtimoiy yo‘nalishdagi kasblarga moyillikni bildirishi mumkin. Tahliliy fikrlash, muammolar sabablarini aniqlash va ilmiy izlanishga qiziqish esa tadqiqotchilik tipiga xos xususiyatlar hisoblanadi.

Shu bilan birga, Holland tipologiyasi shaxsning kelajak kasbini qat’iy belgilab bermaydi. Psixologik diagnostika natijalaridan "shaxs faqat muayyan kasb egasi bo‘lishi kerak" degan xulosa chiqarish ilmiy jihatdan asoslanmagan. Test natijalari kasbiy imkoniyatlarni aniqlash, muqobil variantlarni tahlil qilish hamda o‘smirning o‘z qiziqish va imkoniyatlarini chuqurroq anglashiga xizmat qiluvchi yordamchi vosita sifatida qo‘llanilishi maqsadga muvofiqdir.

Kasbiy tanlov jarayoniga ta’sir etuvchi omillar qatorida individual shaxs xususiyatlari ham alohida o‘rin tutadi. Tartiblilik, mas’uliyatlilik, yangilikka ochiqlik, ijtimoiy faollik va emotsional barqarorlik kabi sifatlar kasbiy axborotni izlash, uni tahlil qilish hamda qaror qabul qilish jarayonining samaradorligini belgilaydi. R. O. Hartman va N. E. Betz tomonidan besh omilli shaxs modeli asosida olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, vijdonlilik va ekstraversiya ayrim kasbiy o‘ziga samaradorlik ko‘rsatkichlari bilan ijobiy, nevrotizm esa ularning aksariyati

bilan salbiy bog‘liqlikka ega [7]. Shuningdek, tajribaga ochiqlik ijodiy va intellektual faoliyatga oid kasbiy o‘ziga samaradorlikning yuqori darajasi bilan bog‘liq ekanligi aniqlangan.

O. Söner va O. Yılmaz Istanbul shahridagi 710 nafar yuqori sinf o‘quvchisi ishtirokida o‘tkazgan tadqiqotida shaxs xususiyatlari, kasbiy xavotir hamda kasbiy qaror qabul qilishga doir o‘ziga samaradorlik o‘rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog‘liqlik mavjudligini aniqlaganlar [8]. Tadqiqot natijalari shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini kasbiy tanlov jarayonini tushuntirishda muhim omil sifatida hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Biroq ayrim shaxs xususiyatlarini muayyan kasb bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri bog‘lash ilmiy jihatdan asoslanmagan. Masalan, introvert shaxs faqat yakka tartibdagi faoliyatni, ekstravert shaxs esa faqat odamlar bilan ishlashni talab qiladigan kasblarni tanlashi kerak, degan qarash zamonaviy psixologik tadqiqotlar bilan tasdiqlanmaydi.

Kasbiy identifikatsiya va o‘zini anglash ham kasbiy tanlovning muhim psixologik omillaridan biridir. O‘smir o‘zining qiziqishlari, qobiliyatlari, qadriyatlari hamda kuchli tomonlari haqida aniqroq tasavvurga ega bo‘lgani sari kasbiy variantlarni baholash uchun ichki mezonlari ham shakllanib boradi. Aksincha, o‘z imkoniyatlarini noaniq baholaydigan o‘smir kasbiy tanlov jarayonida tashqi fikr va bosimlarga haddan tashqari qaram bo‘lib qolishi mumkin.

Shu bilan birga, kasbiy identifikatsiyani o‘zgarmas psixologik holat sifatida talqin etish to‘g‘ri emas. O‘smirlik davrida "kasbiy Men" konsepsiyasi yangi bilimlar, amaliy tajriba, ijtimoiy muloqot, muvaffaqiyat va qiyinchiliklar ta’sirida bosqichma-bosqich shakllanadi hamda takomillashib boradi. Shu sababli kasbiy sinovlar, mutaxassislar faoliyatini kuzatish, turli kasblarning mazmuni bilan yaqindan tanishish va reflektiv suhbatlar o‘smirlarning kasbiy o‘zini anglashini rivojlantirishning samarali vositalari hisoblanadi.

Kasbiy xavotir va kasbiy ikkilanish ham kasb tanlash jarayonining tabiiy psixologik tarkibiy qismlaridan biridir. Kelajak bilan bog‘liq noaniqlik, noto‘g‘ri tanlov qilishdan qo‘rqish, kasblar haqidagi ma’lumotlarning yetarli emasligi yoki o‘z imkoniyatlarini real baholay olmaslik o‘smirda emotsional zo‘riqishni yuzaga keltirishi mumkin. Muayyan darajadagi xavotir kasbiy axborotni faol izlash va tanlovni puxta o‘ylashga rag‘batlantiruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Biroq xavotir qaror qabul qilish jarayonini izdan chiqarib, kasbiy tanlovni doimiy ravishda kechiktirish yoki undan qochishga olib kelsa, psixologik maslahat va kasbiy yo‘naltirish xizmatlarini tashkil etish zarur bo‘ladi.

Kasbiy tanlov jarayonida tashqi ta'sirlar sharoitida shaxsiy agentlikning shakllanishi ham muhim ahamiyatga ega. J. Dietrich va B. Kracke 359 nafar nemis o‘smiri ishtirokida olib borgan tadqiqotida ota-onalarning kasbiy rivojlanishga oid xulq-atvorini qo‘llab-quvvatlash, ortiqcha aralashuv va yetarli ishtirok etmaslik yo‘nalishlari bo‘yicha tahlil qilganlar [9]. Tadqiqot natijalari ota-onalarning qo‘llab-quvvatlovchi munosabati kasbiy izlanish faolligi bilan ijobiy bog‘liqlikka ega ekanini, ortiqcha nazorat yoki jarayonga befarq munosabat esa kasbiy qaror qabul qilishdagi qiyinchiliklarni kuchaytirishini ko‘rsatgan.

Mazkur natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirning mustaqil kasbiy tanlovini qo‘llab-quvvatlash uni muammolar bilan yolg‘iz qoldirishni anglatmaydi. Aksincha, ota-onalar, pedagoglar va psixologlarning vazifasi o‘smir o‘rniga qaror qabul qilish emas, balki unga ishonchli axborot manbalarini topish, kasbiy imkoniyatlarni tahlil qilish va ongli tanlovni amalga oshirish jarayonida ko‘maklashishdan iboratdir. Bunday yondashuv o‘smirning shaxsiy mas'uliyatini, kasbiy o‘ziga samaradorligini va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Nazariy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kasbiy tanlov mustaqilligi ko‘p omilli va murakkab psixologik hodisa bo‘lib, u o‘ziga samaradorlik, motivatsiya, kasbiy qiziqishlar, individual shaxs xususiyatlari, kasbiy identifikatsiya hamda emotsional holat kabi omillarning o‘zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Shu bois o‘smirlarni kasbga yo‘naltirish jarayonini faqat bitta psixologik test yoki qisqa suhbat asosida tashkil etish yetarli emas. Kasbiy maslahat berish jarayoni shaxsning individual xususiyatlarini kompleks baholashga asoslanishi lozim.

Kasbiy qaror qabul qilishga doir o‘ziga samaradorlik o‘smirning kasbiy faolligini belgilovchi muhim psixologik omillardan biridir. O‘zini kasbiy axborotni izlash, muqobil variantlarni baholash va mustaqil qaror qabul qilishga qodir deb hisoblagan o‘smir kasbiy izlanishlarda faolroq ishtirok etadi. Biroq bunday ishonch faqat og‘zaki rag‘batlantirish orqali emas, balki kasbiy vazifalarni bosqichma-bosqich bajarish, amaliy tajriba orttirish va erishilgan natijalarni baholash orqali shakllanadi.

Kasbiy motivatsiyani baholashda ham ichki va tashqi omillarni qat'iy qarama-qarshi qo‘yish maqsadga muvofiq emas. Ota-onalar tavsiyasi, jamiyatdagi kasb nufuzi yoki iqtisodiy omillar kasbiy tanlovga tabiiy ravishda ta'sir ko‘rsatadi. Muhimi, o‘smir ushbu tashqi omillarni o‘zining shaxsiy qiziqishlari, qadriyatlari va uzoq muddatli maqsadlari bilan qay darajada uyg‘unlashtira olishidir. Agar tashqi tavsiyalar shaxs tomonidan ongli ravishda qabul qilinib, uning ichki motivatsiyasiga aylansa, bunday kasbiy tanlovni nomustaqil deb baholash ilmiy jihatdan asosli emas.

Shaxsning individual xususiyatlarini tahlil qilishda ham ehtiyotkor yondashuv talab etiladi. Temperament va xarakter kasbiy yo‘nalishni qat’iy belgilamaydi, balki shaxsning mehnat muhitiga moslashuvi, noaniqlikni qabul qilishi, muloqot uslubi va faoliyatni tashkil etish xususiyatlarini tushunishga yordam beradi. Shu sababli psixologik maslahat jarayonida shaxs xususiyatlari kasbiy qiziqishlar, qobiliyatlar, motivatsiya hamda mavjud ta’lim imkoniyatlari bilan uyg‘un holda tahlil qilinishi maqsadga muvofiqdir.

Mbanga va hammualliflari tomonidan o‘tkazilgan to‘rt yillik longityud tadqiqot natijalari kasbiy ikkilanish barcha o‘smirlarda bir xil rivojlanmasligini ko‘rsatadi [10]. Ayrim o‘smirlarda bu holat kasbiy rivojlanishning tabiiy bosqichi sifatida qisqa muddat davom etsa, boshqalarida uzoq muddat saqlanib qolishi yoki davriy ravishda kuchayishi mumkin. Mazkur natijalar barcha o‘smirlarga bir xil kasbga yo‘naltirish dasturini qo‘llash yetarli samara bermasligini, individual yondashuv zarurligini tasdiqlaydi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ayrim o‘smirlar uchun kasblar va ta’lim yo‘nalishlari haqidagi ma’lumotlarni kengaytirishning o‘zi kifoya qilsa, boshqalarida o‘z qobiliyatlarini baholash, kasbiy o‘ziga samaradorlikni rivojlantirish yoki kasbiy xavotirni kamaytirishga qaratilgan psixologik yordam ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ba’zi hollarda esa asosiy muammo ota-onalar kutishlari, ijtimoiy bosim yoki noto‘g‘ri tanlov qilishdan qo‘rqish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu bois psixologik yordamning mazmuni o‘smirning individual ehtiyojlari va qiyinchiliklarining xususiyatidan kelib chiqib belgilanishi lozim.

O‘rganilgan ilmiy manbalar o‘smirlarda mustaqil kasb tanlash murakkab, ko‘p bosqichli va ko‘p omilli psixologik jarayon ekanligini tasdiqlaydi. Kasbiy qaror qabul qilishga doir o‘ziga samaradorlik, motivatsiya, kasbiy qiziqishlar, individual shaxs xususiyatlari, kasbiy identifikatsiya, kasbiy xavotir hamda tashqi ta’sirlar sharoitida shaxsiy agentlik mazkur jarayonning o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Psixologik nuqtai nazardan mustaqil kasbiy tanlov atrofdagilar fikrini inkor etish emas, balki kasblar va o‘z imkoniyatlari haqidagi axborotni mustaqil izlash, uni tanqidiy tahlil qilish, muqobil variantlarni shaxsiy mezonlar asosida baholash hamda qabul qilingan qaror uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

Kasbga yo‘naltirish amaliyotining asosiy vazifasi o‘smirga tayyor kasbni tavsiya etish emas, balki uning kasbiy qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirishdan iborat. Shu bois psixologik diagnostika qat’iy hukm chiqarish vositasi sifatida emas, balki o‘smirning o‘zini anglashini chuqurlashtirish va ongli kasbiy tanlovni qo‘llab-quvvatlovchi ilmiy asoslangan vosita sifatida qo‘llanishi

zarur. Individual yondashuv, kasbiy o‘ziga samaradorlikni rivojlantirish, motivatsion omillarni mustahkamlash va kasbiy xavotirni kamaytirishga qaratilgan psixologik-pedagogik yordam esa o‘smirlarning ongli va mustaqil kasbiy tanlovini ta’minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bandura A. Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change // *Psychological Review*. – 1977. – Vol. 84, No. 2. – P. 191–215. https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191

2. Lent R. W., Brown S. D., Hackett G. Toward a Unifying Social Cognitive Theory of Career and Academic Interest, Choice, and Performance // *Journal of Vocational Behavior*. – 1994. – Vol. 45, No. 1. – P. 79–122. https://doi.org/10.1006/jvbe.1994.1027

3. Holland J. L. Exploring Careers with a Typology: What We Have Learned and Some New Directions // *American Psychologist*. – 1996. – Vol. 51, No. 4. – P. 397–406. https://doi.org/10.1037/0003-066X.51.4.397

4. Gianakos I. Patterns of Career Choice and Career Decision-Making Self-Efficacy // *Journal of Vocational Behavior*. – 1999. – Vol. 54, No. 2. – P. 244–258. https://doi.org/10.1006/jvbe.1998.1668

5. Creed P. A., Prideaux L.-A., Patton W. Antecedents and Consequences of Career Decisional States in Adolescence // *Journal of Vocational Behavior*. – 2005. – Vol. 67, No. 3. – P. 397–412. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.08.008

6. Gushue G. V., Scanlan K. R. L., Pantzer K. M., Clarke C. P. The Relationship of Career Decision-Making Self-Efficacy, Vocational Identity, and Career Exploration Behavior in African American High School Students // *Journal of Career Development*. – 2006. – Vol. 33, No. 1. – P. 19–28. https://doi.org/10.1177/0894845305283004

7. Hartman R. O., Betz N. E. The Five-Factor Model and Career Self-Efficacy: General and Domain-Specific Relationships // *Journal of Career Assessment*. – 2007. – Vol. 15, No. 2. – P. 145–161. https://doi.org/10.1177/1069072706298011

8. Dietrich J., Kracke B. Career-Specific Parental Behaviors in Adolescents’ Development // *Journal of Vocational Behavior*. – 2009. – Vol. 75, No. 2. – P. 109–119. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.03.005

9. Söner O., Yılmaz O. How Do Personality Traits Influence Adolescents’ Career Anxiety and Self-Efficacy in Making Career Decisions? // *Journal of Teacher Education and Lifelong Learning*. – 2022. – Vol. 4, No. 2. – P. 82–95.

10. Mbanga R., Ratelle C. F., Duchesne S. Predicting Trajectories of Vocational Indecision from Motivational Profiles in Early Adolescence // *BMC Psychology*. – 2024. – Vol. 12. – Art. 247. https://doi.org/10.1186/s40359-024-01747-0

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
7-son

Muassis - "FAN VA INNOVATSIYA YANGILIKLARI" MCHJ
Jurnal hamkori - «PROFI UNIVERSITY»

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2024-yil 24-may kuni № 454068-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Jurnal 2024-yilda tashkil etilgan, 1 oyda bir marta o'zbek, tojik, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.

Tahririyat manzili: 190110, Toshkent shahri Uchtepa tumani, Bog'iston MFY, 14-mavze, 8-uy.

Telefonlar: +998 90 749 00 00
+998 90 749 77 77
+998 91 902 05 01
E-mail: saen_2024@mail.ru
Jurnal sayti: www.saen.uz
Telegram kanali: **https://t.me/saen_2024**

Maqolada keltirilgan fakt va ma'lumotlarning to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldirlar.

"Fan va ta'lim yangiliklari" ilmiy-amaliy jurnali Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining qarori (25.08.2025 y., №374/5) bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

ISSN: 3093-8694